

Mieczysław Wieliczko

Dokumenty naszej tradycji

Rocznik Lubelski 22, 149-153

1980

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w Petersburgu, Odessie, Moskwie, Rydze; poczynania kulturalno-oświatowe Polonii, prowadzone z inicjatywy miejscowych stowarzyszeń „Dom Polski”, lub innych polskich organizacji, jak np. petersburskiego „Promienia”; wkład polskich uczonych, podróżników i odkrywców w rozwój życia naukowego Rosji; wreszcie — udział Polaków w rosyjskim ruchu rewolucyjnym i liberalnym.

Otrzymaliśmy w sumie ciekawy, interesująco nakreślony, a przy tym stosunkowo pełny obraz życia Polonii rosyjskiej między powstaniem styczniowym a pierwszą wojną światową, głównie w odniesieniu do najważniejszych skupisk polskich: Petersburga, Moskwy, Odessy i częściowo Syberii. Jest to zupełnie zrozumiałe, jeżeli weźmie się pod uwagę obecny stan badań, nie pozwalający jeszcze na podobne przedstawienie „życia polskiego” w innych częściach cesarstwa. Poważnym osiągnięciem Łukawskiego jest więc to, iż rozproszone w prasie, wspomnieniach, wydawnictwach źródłowych, wreszcie w materiałach archiwalnych informacje zebrał, podał analizie i usystematyzował.

Jednocześnie autor zdaje sobie sprawę z tego, że nie jest to jeszcze ostatecznie pełna synteza, że niektóre problemy wiążące się z zasadniczym tematem zostały pominięte, lub tylko zasygnalizowane.

Istnieje więc potrzeba prowadzenia dalszych badań poszerzających naszą wiedzę o życiu i działalności poszczególnych skupisk polskich poza wymienionymi już centrami, jak np. na Zakaukaziu, a także podjęcia kwestii, o których pisze Łukawski we wstępie pracy, jak: kontakty emigracji polskiej z ojczyzną, wpływ Polonii na kształtowanie opinii społeczeństwa rosyjskiego o sprawach polskich, czy kontakty środowisk polskich z rosyjskimi instytucjami społeczno-kulturalnymi.

Praca Zygmunta Łukawskiego inspirowała, jednocześnie zaś stanowi dobry punkt wyjścia do podjęcia takich badań.

Marek Mądzik

Dokumenty Naszej Tradycji

Nowatorska w formie edytorskiej, a nade wszystko w treści inicjatywa Wydawnictwa Lubelskiego, by przez uprzyśtępnienie w dużym nakładzie umożliwić bliższe zetknięcie ze źródłem historycznym — dokumentem i do tego w rocznicę jego powstania, skłania do recenzyjnej uwagi. Pięć pierwszych pozycji wydaje się być wystarczającą podstawą do omówienia, zwłaszcza, że ukazały się w ciągu trzech ostatnich miesięcy 1978 r., trafiając niemal idealnie na „okrągłe” rocznice, z okazji których były przygotowane.

Widoczna jest tu przede wszystkim wyraźna koncepcja metodologiczna: publikacja dokumentu-zapisu, świadectwa faktu i zjawiska obiektywnej rzeczywistości, przejawu myśli rewolucyjnej i postępowej, w „oprawie” opracowania znawcy problemu, łącznie z przedstawieniem dokumentu w postaci jego pierwodruku. Stało się to możliwe dzięki zastosowaniu nowych technik drukarskich (faksymile) oraz wkładce zaakcentowanej w książeczce przez odmienny gatunek papieru (chamoix). Wyowiedź autorska historyków sprowadzona jest w tym założeniu do komentarza o objętości około 2 arkuszy wydawniczych, niezbędnych objaśnień (terminologia) tyczących treści dokumentu oraz selektywnej bibliografii ograniczonej do kilku po-

zycji. Uznać to trzeba za wystarczające wprowadzenie do treści dokumentu, ogólniejszej jego oceny i umiejscowienia faktu w panoramie dziejów narodowych.

Inne wspólne mianowniki serii dają staranna szata graficzna autorstwa Jerzego Kostki. Jeśli konwencję artystyczną obwoluty trzeba z uznaniem podkreślić, ze względu na niewątpliwe walory ekspozycyjne właściwe dla serii, to zastrzeżenie budzi jednolitość kolorystyczna wszystkich książeczek różniących się tylko tytułem. Sądzić wolno, że nie przyciąga to uwagi czytelnika, który już tę pozycję „widział” w witrynie księgarni, a okazuje się to być dalsza, kolejna książeczka... *Signum* numeracji ciąglej, albo nota na skrzydełku obwoluty zdają się być potrzebne dla orientacji, która to już pozycja w serii wydawniczej od jej początku, bądź w danym roku. Domniemywać należy, że seria utrafi także w gusta zbieraczy. Warto więc poinformować ich o pewnej całości zamierzenia wydawniczego.

Nawiązanie formatem do dudki i dawniejszej formy składki *pagina fracta*, różniącej publikowany dokument od pozostałej zawartości książeczki, nadaje jej trochę posmaku druku bibliofilskiego i czyni całość bardziej atrakcyjną. Objętość książeczek, 2—3,5 ark. wydawniczych, również ku temu zmierza.

O ile zewnętrzne elementy serii można w omówieniu tak zsumować, to samo przedsięwzięcie wydawnicze i jego tytuł skłaniają do pewnej refleksji. Stosunkowo masowy nakład (10 tys. egzemplarzy na edycję źródła historycznego uznać należy za taki właśnie nakład), wraz z przystępną ceną, ma na celu trafienie do szerokiego kręgu czytelników.

Nie można więc na uboczu pozostawić pojęcia „tradycji”, złączonego w tytule z ważkim określeniem „dokumenty” i uzupełnionych jeszcze przymiotnikowym sformułowaniem „naszej”. W odczuciu recenzenta mieszczą się tu nie tylko kryteria doboru dokumentów, ale także wyraźne cele ideowo-poznawcze, popularyzatorskie i wychowawcze. Sięgając do przeszłości petryfikowanej tu określeniem tradycji, jako do skarbnicy doświadczeń, ujawnia się w ten sposób i modeluje siłę współkształtującą myślenie, elementy więzi i świadomości narodowej lub ściślej, historycznej. Stanowi to niezwykle istotny komponent merytoryczny świadomości politycznej realizowany poprzez kształtowanie wiedzy o przeszłości, przekonani i postaw. Zetknięcie z dokumentem o wyraźnej klasowej proveniencji, dokumentem „osadzonym” w realiach epoki historycznej, jest przyczynkiem do bliższego poznania tradycji naszej współczesności. Wiadomo przecież jak dziedzictwo przeszłości jest obecne w naszym życiu grupowym i klasowym, czy narodowym, jak dziedzictwo to aktywnie współkształtuje aspiracje narodowe, postawy polityczne i sposób myślenia o sprawach państwa. Przeszłość i jej doświadczenia stały się bowiem w naszych najnowszych dziejach swoistym sprawdzianem aktualnie formułowanych celów i dróg ich urzeczywistnienia.

Wprowadzenie więc w omawianej formie dokumentów z przeszłości do obiegu społecznego wydaje się przedsięwzięciem wyjątkowo udanym, jeżeli zważyć, że Wydawca poprzez druk 5—6 pozycji w roku, zamierza wzbogacić obchody rocznic z dziejów narodowych, niewielką, ale użyteczną książeczką. Dodajmy ogromne zapotrzebowanie społeczne, jeśli wspomnieć coraz powszechniejsze „izby pamięci” w szkołach, zakładach pracy i wioskach, gabinety metodyczne w różnych instytucjonalnie ujętych formach nauczania, kształcenia i działalności oświatowej, wszystko to co najkrócej można określić „zwrotem ku historii” w naszym społeczeństwie. W tych okolicznościach przedsięwzięcie edytorskie Wydawnictwa Lubelskiego wydaje się być bardzo na czasie. Dobór dokumentów w pierwszych pozycjach i związanie ich z rocznicami końcowych dni 1978 roku w całości to spostrzeżenie potwierdza.

W stulecie przygotowania „Programu socjalistów polskich”, nazywanego też „Programem brukselskim”, ukazała się jego reedycja w opracowaniu Albina Kopruckowniaka, jako pierwsza w ciągu chronologicznym książeczka, w omawianej serii wydawniczej¹. Wstępną jej część przeznaczył Autor na zwięzłe omówienie przesłanek społeczno-ekonomicznych formacji kapitalistycznej na ziemiach polskich, by w tym tle przedstawić narodziny polskiej myśli socjalistycznej, a następnie głównych założeń publikowanego dokumentu. Zajmuje to znaczną część, bo aż 22 str. tekstu i warto podkreślić trafne nawiązania problematyki polskiej do paralelnych kwestii w dziejach powszechnych tego czasu. Stąd „Program brukselski” jawi się jako naturalna konsekwencja ideologicznej wykładni nowej klasy społecznej — klasy robotniczej, poszukującej swego miejsca w zastanym układzie stosunków społeczno-politycznych. Ostatnią partię tekstu rozdzieloną wkładką z faksymile dokumentu, stanowi omówienie znaczenia „Programu brukselskiego” w rozwoju polskiego ruchu robotniczego, omówienie w perspektywie stulecia doświadczeń teoretycznych i praktycznych w jego działalności. Również i w tej części spotykamy pewne nawiązania do sytuacji w międzynarodowym ruchu robotniczym, ale sprowadzają się one raczej do oceny Polaków, ich postawy, walki i działalności w ogniwach kierowniczych tego ruchu. Wskazówki bibliograficzne są ograniczone do 15 pozycji, w tym 3 zbiory źródeł, dobrze informują czytelnika zainteresowanego pogłębioną lekturą, inspirowaną przez publikowane źródło.

Jakościowo odmienny dokument i niezwykle ważki w kontekście rocznicy 60-lecia odzyskania niepodległości, a także tradycji lokalnej — lubelskiej, przygotował Jan Lewandowski². Szkice o schyłku panowania zaborców i przejmowaniu władzy przez Radę Regencyjną, rozwinął Autor w szerszym omówieniu dążeń niepodległościowych Polaków w dniach wielkiej wojny, a także ich międzynarodowego kontekstu w polityce zagranicznej, bądź wydarzeń rewolucyjnych i dyplomacji tego okresu. Doprowadza to do genezy rządu Ignacego Daszyńskiego i zwięzłego przedstawienia wypadków w Lublinie. Program tego rządu i jego przyjęcie przez społeczeństwo oraz dalsze losy po ogłoszeniu „Manifestu”, trafnie ilustrują złożoną faktografię okresu odzyskania niepodległości. Kończy te rozważania interesująca próba omówienia znaczenia rządu Daszyńskiego i jego programu w polskiej myśli politycznej. Nie brak tu więc ocen politycznego oblicza rządu lubelskiego, ocen już bardzo współczesnych, a więc ze znacznej perspektywy i dokonywanych w rzeczywistości wydatnie operują na historycznym dziedzictwie postępowej myśli „Manifestu”, gdy w 1944 r. również w Lublinie powstawała Polska Ludowa, jak ów akt rządu ludowego, „gdy Polacy wybijali się na niepodległość”. Zestaw bibliograficzny uzupełniający publikowany dokument poprawnie wprowadza w zróżnicowaną jakościowo literaturę przedmiotu.

Przypadające w grudniu 1978 r. rocznice: sześćdziesiąta powstania KPRP i trzydziesta zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego, upamiętnione zostały reedycjami podstawowych dokumentów zjazdów zjednoczeniowych. Aleksandra Tymieniecka przygotowała więc pierwszą odezwą Komunistycznej Partii Robotniczej Polski³. Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe powstania KPRP są omówione dość ogólnikowo, w przeciwieństwie do następnej części, traktującej o zjednoczeniu polskiej

¹ A. Kopruckowniak (oprac.), *Program brukselski*, faksymile dokumentu na wkładce po s. 24, Seria „Dokumenty Naszej Tradycji”, Lublin 1978, s. 31+3 nlb.

² J. Lewandowski (oprac.), *Manifest Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej*, faksymile dokumentu na wkładce jako pagina fracta po s. 24, Seria „Dokumenty Naszej Tradycji”, Lublin 1978, s. 40+4 nlb.

³ A. Tymieniecka (oprac.), *Manifest Zjazdu Zjednoczeniowego SDKPiL i PPS-Lewicy*, faksymile dokumentu jako pagina fracta po s. 24, Seria „Dokumenty Naszej Tradycji”, Lublin 1978, s. 32+4 nlb.

lewicy rewolucyjnej, wspartej już zwięzłą faktografią. Kolejna część traktuje o samym Manifestie I Zjazdu KPRP, ujawnia elementy jego genezy, objaśnia tekst, a warto podkreślić, że wydatnie te rozważania Autorka wzbogaciła kilkoma przypisami — odsyłaczami dotyczącymi poruszonych w dokumencie kwestii i zwięzłe informujących o wydarzeniach i nazwach partii. Ostatnią część tekstu stanowi omówienie historycznego znaczenia powstania KPRP potraktowane w szerszym kontekście dziejów wewnętrznych II Rzeczypospolitej. Literatura zalecająca obejmuje kilka pozycji, ale brak tu choćby jednego całościowego opracowania dziejów ruchu robotniczego. Wydaje się, że przy tak szczegółowym źródle przedstawionym w tej książeczce, warto było szerzej poinformować czytelnika o niemałej przecież liczbie publikacji z tego zakresu.

Znacznie obszerniejszy wykład o tendencjach zjednoczeniowych, przestankach i uwarunkowaniach, podał Bronisław Syzdek, przygotowując do druku drugi dokument wspomnianych zjazdów zjednoczeniowych⁴. Wstępny szkic o drodze do jedności nawiązuje, na tle zasadniczych faktów z historii Polski po 1918 r., do przeglądu tendencji integracyjnych, a nawet krótko informuje o procesie jednoczenia ruchu robotniczego w krajach Europy środkowo-wschodniej w latach 1948—1949. Podobnie obszernie omówienie założeń ideowo-programowych zjednoczonej partii oraz dorobku PPR i odrodzonej PPS, doprowadza do prezentacji głównych treści „Deklaracji ideowej PZPR”, a kończy całość nieproporcjonalnie krótka nota o trwałych wartościach publikowanego dokumentu. Wykaz bibliograficzny jest nad wyraz skromny i pomija choćby tak ważką pozycję, jak tom *Ruch robotniczy w Polsce Ludowej*, pod red. J. W. Gołębiowskiego i W. Góry (Warszawa 1975), która winna się znaleźć w tym wykazie zamiast trudno dostępnymi artykułami w czasopiśmiennictwie naukowym czy wydawnictw z okresu jednoczenia partii w 1948 r., dziś już istnych „białych kruków” zachowanych tylko w zbiorach niektórych bibliotek naukowych.

Ostatnią pozycję omawianej serii opracował Zygmunt Mańkowski, inicjując rocznicowe obchody jubileuszowe 35-lecia Polski Ludowej⁵. Szkic wprowadzający o drodze do KRN jest zwięzłym przeglądem problematyki okresu, a zwłaszcza zwracającą i bardzo rzeczową informacją o obozie rewolucyjnym polskiego podziemia w latach okupacji. Sporo tu cytatów, nazwisk, treść żywa, interesująca i dotyka szerokiego kontekstu „sprawy polskiej” w wymiarze wewnętrznym i międzynarodowym. Doskonale to wprowadza do omówienia charakteru i treści „Deklaracji”, a warto podkreślić szereg informacji podanych w przypisach. Warto jeszcze zauważyć, że Autor podał też dane (s. 23—24) o edycjach dokumentu, spełniając ważny postulat metodyczny przy publikacji źródła historycznego.

Nasuwa to uwagę pod adresem Wydawcy, by z tego precedensu w przyszłości śmiało korzystał, bo jest to w moim przekonaniu istotny walor dla wydawnictwa źródłowego, by mogło także spełniać rolę pomocy warsztatowej dla badaczy dziejów najnowszych. Nie zajmuje taka informacja zbyt wiele miejsca w tekście, a jej użyteczność trudno przecenić. Zestaw literatury zalecanej został przygotowany starannie i dopełnia wydatnie wkładu Autora w przygotowanie tego ważkiego dokumentu do druku.

Sumując powyższe uwagi, zarówno ogólne jak i szczegółowe dotyczące poszczególnych pozycji, raz jeszcze stwierdzić trzeba, że ta inicjatywa wydawnicza bardzo

⁴ B. Syzdek (oprac.), *Deklaracja ideowa PZPR*, faksymile karty tytułowej po s. 36, Seria „Dokumenty Naszej Tradycji”, Lublin 1978, s. 53+3 nrb.

⁵ Z. Mańkowski (oprac.), *Deklaracja Krajowej Rady Narodowej*, faksymile dokumentu jako pagina fracta po s. 24, Seria „Dokumenty Naszej Tradycji”, Lublin 1978, s. 29+3 nrb.

trafia do czytelnika, ale wymaga pewnej korekty założeń, jak też rygorystycznego przestrzegania przyjętych zasad edytorskich. Seria tak pomyślana nakłada na Wydawcę (autora opracowania i redakcję wydawniczą) określone wymagania, w których zarówno walory popularyzatorskie i ściśle naukowe dają się połączyć, jak o tym dowodzi pierwszych pięć książeczek. Jest to przedsięwzięcie ze wszech miar warte kontynuacji.

Mieczysław Wieliczko

Czesław Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce.*

Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1979, ss. 689, tabel 85, map i wykresów 17

Dzieło prof. dr. hab. Czesława Łuczaka *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce* jest w istocie pierwszą w historiografii polskiej pełną, kompleksową i naukową monografią ujmującą życie gospodarczo-społeczne na ziemiach polskich okupowanych przez Niemców w latach II wojny światowej. Jest to praca w decydującej mierze oparta na źródłach oraz traktująca o wielu dziedzinach i zjawiskach dotąd przez historyków nie badanych lub znanych powierzchownie. Dotychczasowy stan badań wykluczał w każdym razie możliwości prostej kompilacji lub po prostu syntezy. W pełni należy zgodzić się w tej mierze z autorem, gdy pisze, że „mimo upływu już ponad trzydziestu lat od chwili zakończenia drugiej wojny światowej ukazało się na półkach księgarskich niewiele książek poświęconych problematyce ekonomicznej okupowanej Polski”. Gdy zagłębimy się uważniej w dotychczasowy dorobek, z którego autor rzeczemi mógł skorzystać, to w dziedzinie ujęć kompleksowych (lub jego prób) dostrzeżemy właściwie dwie podstawowe pozycje: bardzo wczesne (z 1946 r.) studium W. Jastrzębowskięgo, *Gospodarka niemiecka w Polsce 1939—1944* oraz Cz. Madajczyka, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce 1939—1945* (2 tomy). Inne wartościowe pozycje dotyczyć będą bądź wybranych obszarów (np. J. Dereszewicza, *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939—1945*), bądź wybranych grup ludnościowych (np. A. Eisenbacha, *Hitlerowska polityka zagłady Żydów*), bądź wreszcie wybranych dziedzin życia gospodarczego (np. F. Skalniaka, *Bank emisyjny w Polsce 1939—1945* czy J. Jasińskiego, *Z dziejów polskiej spółdzielczości spożywców podczas II wojny światowej*). Interesujące, że problematyką tą zainteresowali się różni historycy RFN, dając interesujące choć kontrowersyjne ujęcia. Należą do nich przede wszystkim: M. Broszata, *Nationalsozialistische Polenpolitik* (Stuttgart 1961) oraz H. Strenga, *Die Landwirtschaft im Generalgouvernement* (Tübingen 1955). Godzi się przy tym podkreślić, że prawie w każdym wypadku, gdy autor korzystał z dotychczasowych opracowań i ustaleń, weryfikował je lub wzbogacał o nowe źródła. Z zasady każdy przypis autora, w którym występuje jakakolwiek publikacja, uzupełniają odsyłacze do źródeł i to takich, które bądź wzbogacają dotychczasowe ustalenia, bądź je weryfikują. Jest to więc praca pionierska, w pełni źródłowa i oryginalna. Uświadamia to stopień trudności przed jakimi stanął autor podejmując się tak szeroko zamysłonego dzieła. Rozwinął przy tym zdumiewający swą erudycją i wiedzą warsztat naukowy, wykazał ogromną dociekliwość w poszukiwaniu i analizowaniu źródeł oraz, co godzi się szczególnie